

Ez-Zencani, Sultana Öğütler; Alâeddin Keykubad'a Sunulan Siyasetname, haz. Hasan Hüseyin Adaloğlu, Yeditepe Yayınları, İstanbul, Nisan 2005;

El-Letaifü'l-Alaaiye Fi'l-Fedaili's-Seniye, Ez-Zencani tarafından XIII. yüzyılın başında kaleme alınmış ve Sultan Alâeddin Keykubad'a sunulmuş önemli bir siyasetnamedir. Bugüne kadar sadece sahanın uzmanları tarafından bilinen ve günümüze kadar hakkında sadece bir tanıtım yazısı yayımlanan bu kıymetli eser, Hasan Hüseyin Adaloğlu'nun çalışması neticesinde, Arapça'dan Türkçe'ye çevrilerek "SULTAN'A ÖĞÜTLER, ALEADDİN KEYKUBAD'A SUNULAN SİYASETNAME" adı ile yayımlanarak tüm bilim dünyasına sunulmuştur.

Tek nüshası, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'nde bulunan eserin Adaloğlu tarafından büyük bir titizlikle çevrildiği, eser okunduğunda anlaşılmaktadır. Eserin basit ve sade Arapça ile yazılmış olduğu fakat yer yer çok ağır ve ağdalı bir dile geçildiği görülmektedir. Bunun sebebi de müellifin yaptığı alıntılar ve kullandığı edebi mesellerdir. Ayrıca kesin ispatlanamasa da Türk olduğu iddia edilen Ez-Zencani'nin Türk atasözlerini de Arapça'ya çevirip kullandığı anlaşılmaktadır. Yüzyıllar önce Türkçe'den Arapça'ya çevrilen bu atasözlerinin günümüzde tekrar Arapça'dan Türkçe'ye çevrilmesi oldukça titizlik gerektiren zor bir iştir. Çevirmen bu zor işi ustalıkla başarabilmiştir.

Adaloğlu, eseri sadece çevirmekle kalmamış müellifin eserinde bahsettiği başka eserleri de inceleyerek dönemin siyasetname kültürünü ve devrin fikri alt yapısını da yansıtmıştır. Bunun dışında Ez-Zencani'nin yaşadığı dönemin genel bir panoramasını çizen ve ulaşılabilen bilgiler çerçevesinde müellifi de tanıtan Adaloğlu, siyaset kültürümüz açısından oldukça başarılı bir hizmeti yerine getirmiştir. Ayrıca çevri esnasında eserde bahsi geçen şahıs, eser ve yer adları ile ilgili olarak dipnotlarda geniş açıklamalara yer veren Adaloğlu, saha dışından eseri okuyacak olanlar için eseri anlamaları ve eserin temas ettiği meseleleri kavramaları için büyük bir kolaylık sağlamıştır. Eserin çevirisini bu şekilde tamamlayan Adaloğlu, eserin arkasına kendisine ait olan ve Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, c. 5, s. 2 Aralık 2004 tarihinde yayımlanmış olan "Siyasetnamelerin Klasik Kaynakları" isimli makalesini de eklemiştir. Bu makalede, genel olarak Siyasetnamenin tarihi, İslam tarihindeki yeri, ilk örnekleri ve toplumsal görevi anlatılmıştır. Arkasından da Siyasetname geleneğinin kuruculuğunu yapan Fars, Hint, Yunan, Arap ve Uzakdoğu kültürleri ve bu kültürlerde siyasetnamenin gelişim süreci hakkında genel bilgiler verilmiştir.

Siyasetname, devleti yöneten sultana yönetiminde yol gösterici olması amacıyla ahlaki, dini ve siyasi içerikli tavsiyelerden ve geçmiş devirlerde yaşanmış ibretlik hikâyelerden oluşturulmuş edebi bir türdür. Böyle bir eser yazmaktaki amaç devlet ve toplum yönetimindeki zayıflıkları ortaya koymak ve devlet yöneticilerin ideal yönetimi sağlamalarına yardımcı olmaktır. Kökeni İran medeniyeti olması kuvvetle muhtemel olan siyasetname türü, İslam sonrası dönem de İslami özellikleri tamamen içine almış bir üslup olarak karşımıza çıkmaktadır. Siyasetnamelerin, zaman içinde geleneksel hale gelmiş bir yazım tarzı oluşmuştur. Bu geleneğe göre, siyasetname eserleri üç temel bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, mukaddimedir ve besmele ile başlar. Ardından hamd ve salâvat ile devam eder. Bu kısmın sonunda yazar, eserin yazılış amacını ve eseri kime yazdığını ifade eder. En son olarak da eserin planını yapar ve ismini yazar. İkinci bölümde, müellif konularını anlatmaya başlar. Genelde bu bölümde siyasi ve toplumsal konulara yönelik ahlaki ve dini tavsiyelerde bulunulur. Üçüncü bölüm ise, sonuç bölümü niteliğindedir yazar burada son olarak esas amacını açıklar ve kendi tavsiyelerini sunar. Eserinin başlangıç ve bitiş tarihini belirtir. Sonuna da künyesini ekler ve selam ve dua ile eserini noktalar.

Tam adı, Ahmet bin Mehdi bin Abdüsselam El-Osmani Ez-Zencani olan müellif, XII. Yüzyılın sonları ile XIII. Yüzyılın başları arasında yaşamıştır. Hayatına ilişkin kesin bilgilere sahip olamadığımız Zencani'nin eserini Zilkade 625 / Ekim 1228 tarihinde tamamladığını eserinden öğrenmekteyiz (s.27). Bu bilgiden hareketle bu tarihlerde hayatta olduğunu anlamaktayız. İsminden de anlaşılacağı üzere müellif Zencan bölgesinde yetişmiştir. Zencan, İran'ın Kuzey Doğusunda Hemedan ile Azerbaycan ve Gilan bölgeleri arasında bulunmaktadır. Yazarın eserinden hareketle 1221 tarihinde Alaiyye'nin (Alanya) fethinden kısa bir zaman sonra Zencan'ı terk ederek Alanya'ya geldiği anlaşılmaktadır. O eserinde şu şekilde yazmaktadır (s.28):

“Zamanın Musibeti beni rahatsız edip Ermenistan'dan çıkmaya zorlayınca, sıkıntılar omuzlarıma çöktü ve talihsizliğimden dolayı keder yakama yapıştı... İçimden bir ses bana, gidilecek en doğru yerin bahse değer en önemli ülkenin Keyhüsrev'in oğlu Alâeddin'in ülkesi olduğunu fısıldadı.”

Eserine “El – Letaifu'l – Alaiyye” adını vermesi Alanya şehrinin mükemmelliği karşısında duyduğu hayranlıktan dolayıdır. 1221 yılında Sultan Alâeddin tarafından fethi gerçekleştirilen Alanya, çok kısa bir süre içinde oldukça mamur bir şehir haline dönüştürülmüştür. Eserinde bazı Türkçe özlü sözleri Arapçaya çevirerek kullanmasından dolayı yazarın Türk olduğu düşünülmektedir (s.28). XIII. yüzyılın en önemli siyasal ve toplumsal hadisesi olan Moğol istilası, Ez-Zencani'yi de etkilemiştir. Zencani bu durumu eserinde şu şekilde anlatmaktadır (s.32):

“Zamanın musibeti rahatsız edip Ermenistan'dan çıkmaya zorlayınca sıkıntılar omzuma çöktü ve talihsizliğimden dolayı kader yakama yapıştı. Arzu pınarları ümitsizlik gözyaşları ile çıktı. Fırsatların kaynağı keskin bir kılıç belasına dönüştü. Günler yüzünü ekşitti kötülükler anlınu kararttı.

Selamet burnu tıkanıdı. Keramet dili suskunlaştı. Refah eli harap oldu. Saadet ayağı kaydı. Sevinç göğsü daraldı. Umutlu gözlerim umutsuzluk yaşları ile doldu. Yaralar olgulaştı. Sarsıntular belimi büktü. Felaketlerden dolayı ayakta duramaz oldum. Çöküntüye uğradım. Güvenlik akamete uğradı. Ümitler suya düştü. Bunlar arasında boğuldum. Böylece bu bölgenin havası bozuldu.”

Ez-Zencani'nin hayatına ilişkin bilgilerimiz maalesef şahsın eserinde bahsettiği birkaç detaydan öteye gitmemektedir. Dolayısıyla müellif hakkında verebileceğimiz bilgiler bugün elimizdeki kaynaklar ışığında bu bahsettiklerimizle sınırlıdır. Ez-Zencani'nin yaşadığı dönem, Türk ve Yakın Doğu tarihinin en hareketli ve en önemli dönemlerinden birisidir. O, Anadolu Selçuklu Devleti'nin en parlak devrine yetişmiş ve Anadolu Selçukluları'nın en görkemli sultanı ile muhatap olarak eserini ona takdim etmiştir.

Ez-Zencani, eserinin mukaddimesinde kaynak olarak ayetlerden, hadislerden, halk arasında bilinen hikâyelerden, özlü sözlerden, şiirler ve din büyüklerinin hikmetli sözlerinden faydalandığını belirtmiştir (s.43). Fakat bu bilgileri hangi kaynaktan aldığını belirtmemiştir. Ez-Zencani'nin eserinde ismini zikrettiği tek kaynak, “Mensuru’l - Hikem”dir (s.44). Anonim bir eser olan Mensur’ul – Hikem, hikmetli sözler üzerine yazılmış dokuz ayrı bölümden oluşmaktadır. Bu eserde ilim, zühd ve ibadet ile edepli konuşma hususlarında nasihatler bulunmaktadır.¹

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Ez-Zencani, eserinde kullandığı kaynakları belirtmemiştir. Fakat eserin Arapça metnini dilimize çeviren Hasan Hüseyin Adaloğlu'nun çalışmaları neticesinde yazarın kullandığı kaynakları ortaya çıkarılmıştır. Bu kaynakların başında İslam dünyasında siyasetname geleneğinin başat eseri olan İbnü'l-Mukaffa'nın eseri gelmektedir (s.44). Bunun dışında siyasetname geleneğinde önemli olan; Kisra Nuşirevan, Hüsrev Perviz, Kubad, Erdeşir gibi İran kültürünün önemli isimlerinin eserleri ile Maverdi'nin meşhur siyasetnamesini, Nizamü'l-Mülk'ün Siyasetnamesini, Gazzali'nin Nasihatü'l-Mülük'ünü ve Sealibi'nin Adab'ul-Mülük'ü ile Turtiş'nin Siracü'l-Mülük'ünü de gördüğü anlaşılmaktadır (s.45). Eserin muhtemel bir kaynağı eserinde sıkça kullandığı şiirleri yazan Abbasi devri Arap şairleridir (s. 48).

Ez-Zencani, eserinde İslam toplumlarında var olan siyasetname geleneğine oldukça sadık kalmıştır. Dolayısıyla eserinde siyasetname tarzının şablonlaşmış tüm unsurlarını bulmak mümkündür. Ez-Zencani, eserinde genelde devlet yönetiminde dikkat edilmesi gereken unsurlar üzerinde durmuştur. O, yönetimde aksaklığını gördüğü konuları işlemiş ve ilgili yönetici sınıfa görevlerini yerine getirirken göz önünde bulundurmaları gereken konuları hatırlatmış, böylelikle bir rehber kitap oluşturmuştur.

¹ Bu eserle ilgili Katip Çelebi, Keşf – i Zünun'unda detaylı bilgi vermektedir bkz. Keşf – i Zünun, Katip Çelebi, Nşr. Kilisli M. Rifat, Şerafettin Yaltkaya, İstanbul, 1943, c. II, s. 1858.

Ez-Zencani eserini Sultan Alâeddin Keykubad'a sunduğu için hitaben onu muhatap almış ve yazdığı her bölümün sonunda “*Yüce Sultan şunu çok iyi bilmelidir*” ifadesini kullanmış ve ardından Sultana şahsi tavsiyelerini bildirmiştir (s.58). Ez-Zencani, eserinde devrin siyasal ve kültürel meselelerini de işlemiştir. Zencani, eserinin girişinde Moğol istilasının İslam Dünyasında yarattığı korku ve paniği çok açık bir şekilde ifade etmiştir. O, eserinde İslam dünyasında özellikle de mutasavvıf gruplar arasında oldukça yaygın bir anlayış olan yönetim felsefesini (s.64) “*bir devlet küfürle devam edebilir ama zulümle asla*” ifadesiyle açıkladıktan sonra bir sultanda bulunması gereken şu dört temel özelliği sıralar (s.64): a. Bir sultan kendi için istemediğini halkı içinde istememelidir, b. Sonucundan korktuğu bir şeyi ihmal etmemelidir, c. Halkın rıza gösterdiği kişilerle çalışmalıdır, d. Süt emziren bir kadının çocuğuna gösterdiği hassasiyeti halkına göstermelidir.

Yazarın üzerinde durduğu önemli konular arasında ahlak kavramı bulunmaktadır. Ez-Zencani'ye göre ahlak iki kısımdır: İlki, insanın doğuşundan getirdiği huy ve fitratı, ikincisi ise sonradan kazandığı huylarıdır. Bir sultan sonradan kazandığı huyları ile fitri ahlakını zenginleştirmeli ve bunu halkına yansıtmalıdır.

Ayrıca, Ez-Zencani, vezirlerle ilgili olarak (s.66): “*Vezir akıllı, yumuşak huylu, edepli, mutedil ahlaklı, uygun davranışlı, çabuk kavrayışlı, düzgün görünümlü, çok görüşlü, doğru düşünceli, ihtirassız, hüsn – ü tedbir sahibi, liyakatli, olmalı ki bütün bunlar hem olgunluk hem de yücelik sıfatlarından*” diyerek ideal bir vezirin taşınması gereken vasıfları belirtmiştir. Ez-Zencani'ye göre vezirlikte yaşın bir önemi yoktur soyda önemli değildir önemli olan taşıdığı vasıflardır. Ona göre bir vezirin en temel görevleri; hükümdarı hayırlı işlere yöneltmesi, halka merhametli davranılmasını sağlaması, adaletin temini konularında her daim sultanın yardımcısı ve teşvikçisi olmasıdır. Ez-Zencani eserinde, kadınlar hakkında şu sözleri söylemektedir (s.68): “*Kadı, ilim ile birlikte takva alametlerini de taşıyarak hükmün kendisine bırakıldığı yerde adaletle davranan kimsedir.*” Yönetici sınıf olarak da valiler hakkında şu ifadeyi kullanmıştır (s.68): “*Valinin adil olmak, kararlı olmak, iyi ahlaklı olmak doğru anlayışlı olmak ve devletin bekasını ve haysiyetini korumak konularında samimi olmak gibi özellikleri taşıması gerekmektedir. Zalime sert, mazluma merhameilli olmalıdır. Mazluma kapıyı kapatmamalı perdeyi çekmemelidir.*” Yazar, eserinde yönetici sınıfa yönelik tavsiyelerinden sonra bunların dışında kalan halkı; Âlimler, meşayih, esnaf ve çiftçiler olmak üzere dört ayrı sınıfa ayırır ve bu sınıfların her biri için kendi işlerinin inceliklerine göre ahlaki tavsiyelerde bulunur.

Elimizde Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'nde kayıtlı olmak üzere tek nüshasının bulunan eser, mukaddimesi hariç on ayrı bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölüm: “Cenneti Özendirme ve Cehennemden Sakındırma.” Müellif bu ilk bölümde, ayet ve hadislerin ışığında dünya ve ahiret hayatının incelikleri dünyada yapılması ve yapılmaması gerekenleri ve bunların Allah katındaki karşılıklarını anlatmaktadır.

İkinci Bölüm: “Sultanların Halka Karşı Adaletli Olmaları ve Soylarının Zikri.” Yazarımız bu bölümde yine Kur’an ayetlerinden deliller getirerek ve Hint ve İran siyasi kültüründen örnek hikâyeler anlatarak Sultana adaletin öneminden bahsetmekte sonunda kendince nasihatlerde bulunmaktadır.

Üçüncü Bölüm: “Zulmün Vahameti, Afetleri ve Kötülüklerden Sakındırma.” Bu bölümde Ez-Zencani Sultanın asla zulmetmemesi gerektiğini bunun büyük günahlardan olduğunu Peygamber sözlerinden ve ayetlerden delil getirerek anlatmakta ve eski kavimlerin sultanlarının başına gelen felaketleri anlatarak en sonunda yine tavsiyelerde bulunarak sultanı zulmetmemesi konusunda uyarmaktadır.

Dördüncü Bölüm: “Sultanların ve Halkın Güzel Ahlakı: Mekarim-i Ahlakın Bölümleri.” Bu bölümde Ez-Zencani, güzel huyu tarif etmekte ikiye ayırmakta ve sultanın bu güzel ahlakın faziletlerine sahip olması konusunda uyarmakta ve halkı ve halkın yöneticilerini kendi içinde durumlarına göre sınıflandırmakta ve her sınıfa göre farklı ahlaki özellikler belirlemekte ve her bir sınıftan kendilerine uygun olan bu güzel huylara sahip çıkmalarını istemektedir.

Beşinci Bölüm: “Sultanların ve Halifelerin Hikmetli Sözleri, Yönetimleri ve Hâkimiyet Süreleri.” Bu kısımda müellif, İslam tarih yazımındaki temel gelenek üzere Hz. Âdem’den başlayarak kendi dönemine kadar ki devletlerin hanedanların kısa tarihini vermektedir. Belli başlı hükümdarların dönemlerindeki önemli olayları anlattığı bu bölümde kendisi İran tarih ekolüne bağlı olduğu için özellikle İran tarihinden Kisra’dan haberler vermektedir. Bunların yanında Hz. Peygamber ve Halife – i Raşidün devrini oldukça ayrıntılı anlatmıştır. Ayrıca İslam toplumunda bilinen ve devrin kitaplarında da yer alan hikmetli ve özlü sözleri aktarmıştır.

Altıncı Bölüm: “Yüce Sultanların Hikâyelerinden Bir Demet ve Yüce Himmet Sahibi Olanların Himmetini Arıtma.” Bu bölümde Ez-Zencani, Hint, İran ve Eski Yunan’dan kalma eski devirlere ait siyasetnamelerde sıkça kullanılan ibretlik hikayeleri ardı ardına anlatmış ve bu hikayelerden alınması gereken dersleri gözler önüne sererek Sultana yönetimin inceliklerine ilişkin tavsiyelerde bulunmuştur.

Yedinci Bölüm: “Vezirler, Yardımcıları ve Memleketin İdaresindeki Sorumlulukları.” Bu bölümde müellif, vezirlerin Sultan açısından ve memleketin yönetimi bakımından taşıdıkları önemi belirtmiş ve vezirlerde bulunması gereken ahlak, din, zekâ, basiret ve kapasite özelliklerini açık bir dille ifade etmiş ardından da vezirlere tavsiyelerde bulunmuştur.

Sekizinci Bölüm: “Valiler ve İdareleri, Kadılar ve Nitelikleri.” Bu kısımda da Ez-Zencani yönetim açısından önemli olan iki sınıfın; valilerin ve kadıların üzerinde durmakta valilerin işlerinin önemini belirttikten sonra bir valide bulunması gereken temel ahlaki, dini, siyasi ve karakter özelliklerini belirtmiş ve ardından da valilere yönelik tavsiyelerde bulunmuştur. Bunun ardından adaletin önemini Kur’an ayetlerinden getirdiği delillerle gösteren müellif, bir kadıda bulunması gereken

özellikleri sıralamış ve kadının taşıdığı önemi anlatarak kadınlara yönelik tavsiyelerde bulunmuştur.

Dokuzuncu Bölüm: “Sultanların Halkın Durumlarını Gözetmesi ve Diğer Zümrelerin Durumu.” Bu kısımda Ez-Zencani, halkın sultana Allah tarafından verilmiş bir emanet olduğunu belirtir ve sultanın halkını gözetmesi gerektiğini haklına merhametle davranmasını ve halkını memnun etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bunun ardından yönetici kesim dışında sivil halkı yaptığı işlere ve durumlarına göre âlimler, meşayih, çiftçiler ve esnaf olarak dörde ayırmış ve bu sınıfın her birine işlerinin inceliklerine göre ayrı ayrı ahlaki ve dini tavsiyelerde bulunmuş ardından da sultana bu zümreler ile ilgili tavsiyelerde bulunmuştur.

Onuncu Bölüm: “Af Etmek, Merhametli Olmak, Görevi Yerine Getirmek ve Gerçeği Görmek.” Bu kısımda müellif, sultanın hiddetlenmemesi gerektiğini, karar verirken acele etmemesini, yönettiği insanlara karşı merhametli davranmak zorunda olduğunu belirttiğinden sonra hem sultanın halkına karşı hem de devlet memurlarının sultana ve halka karşı görevlerini tam olarak yerine getirmeleri gerektiği hususunda uyarılarda bulunmaktadır. Bu bölümleri tamamlayan müellif Allah’a hamd ve dua ve Peygamber ve soyuna salâvat getirdikten sonra ismini yazarak ve tarih düşerek eserini bitirmiştir.

Bu siyasetnameyi çağının diğer örneklerinden farklı kılan yanı ise, Anadolu’nun hemen hemen en karmaşık döneminde kaleme alınmış olmasıdır. Sultan Alâeddin Keykubad dönemi Selçukluların en parlak dönemidir ama Doğuda başlayan Moğol istilası bütün İslam topraklarını yakıp yıkar olmuş ve Selçuklulara doğru yönelmişti. İşte bu tehlike ve tedirginlik ortamında, korku psikolojisi altında kaleme alınmıştır. Bu siyasetname örneği üslup ve tavır bakımlarından diğerlerinden pek fazla fark etmese de hatta çevirenin ifadesi ile çok klasik bir siyasetname örneği olsa da yukarıda söz ettiğimiz ortam ve psikolojiden dolayı verdiği öğütler diğerlerinden çok daha farklı ve keskin bir biçimde dile getirilmiştir. Bu özelliği de onu diğer siyasetnamelerden farklı bir siyasetname haline getirmiştir.

Daha başka klasik siyasetname örnekleri de çevrilerek neşredilmiştir. Fakat bu eseri diğerlerinden ayıran özelliği bir neşir çalışmasının bu kadar araştırmaya dayalı ve devrin tarihine ve kültürüne ait bu kadar geniş bilgi veren nadir neşirlerden biri olmasıdır. Yazar, sadece eseri çevirmemiş eserin ait olduğu tarza ve yazıldığı döneme ait en az esas metin kadar yer tutan bir telif çalışmayı da beraberinde sunmuştur. Bu da neşir faaliyetinin kıymetini bir kat daha arttırmaktadır.

Kemal Haykıran*

* Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih-Ortaçağ Tarihi Yüksek Lisans öğrencisi.